

A magyar diskurzus-partikulák interpretációja a mondatfajta és az intonáció tükrében

Az *ugye* partikula elemzése

Gyuris Beáta

MTA Nyelvtudományi Intézet

2009. január 20.

- 1 Bevezetés
- 2 Az ugye interpretációja a kijelentő mondatokban
- 3 Az ugyé-t tartalmazó kérdések interpretációja
- 4 Prozódiai bizonyíték
- 5 Összegzés

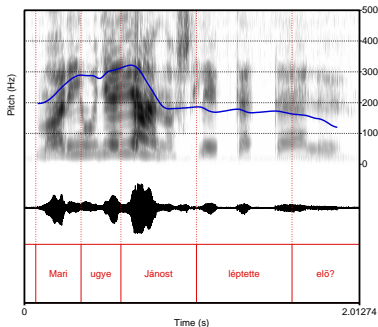
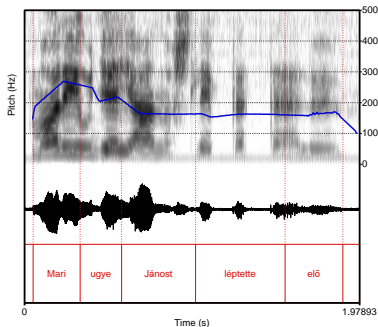
- **kijelentő mondatokban:**

(1) (**Ugye**) *Mari (ugye) Jánost léptette (ugye) elő (ugye).*

- **eldöntendő "kérdő" mondatokban:**

(2) (**Ugye**) *Mari (ugye) Jánost léptette (ugye) elő (ugye)?*

Fonetikai és funkcionális különbségek

- (1) alkalmas arra, hogy megválaszoljon egy kérdést, például a következőt:
Tamás miért olyan szomorú?
- (2) segítségével megfogalmazható egy kérdés,
lehetséges válaszok: *Igen./Igen, Jánost.*

Empirikus általánosítások:

- (1) és (2) szintaktikai szerkezete azonos.
- Intonációjuk különböző. (Ezt a fenti két ábra segítségével természetesen még nem látható be, további adatok később következnek.)

Hipotézis:

- Az *ugye* interpretációja (1)–(2)-ben azonos.
Következmény: az *illokúciós erők* közötti különbség az intonációnak tulajdonítandó.

Kérdés:

- Hogyan lehet az *ugye* partikula ezen általános jelentését jellemezni?

Az *ugye* partikula státusa a szakirodalomban

Kérdőszó (= ami a kérdő mondatot kérdővé teszi) 1.

H. Molnár 1968: 359

”Hasonló természetű az *-e?*, *ugye?* kérdőszó problémája is. Funkciójuk elsősorban a kérdő mondat típusának megalkotása (a mondat kérdő jellegét a hanglejtés is jelölheti, de az *-e?*, *ugye?* kérdőszók önmagukban is alkalmasak arra, hogy megkülönböztessék ezt a mondattípust).

Kugler 1998: 216

”Az eldöntendő kérdés egy mondatfajta, tehát szintaktikai kategória. Ennek kötelező eleme a kérdő intonáció vagy az *-e* partikula, ... Hasonló szerepet töltenek be a *vajon*, *ugye* partikulák. ... Az *ugye* rendszerint utókérdésben is előfordul.”

Később Kugler az árnyaló partikulák között is megemlíti az *ugyé-t*. (*Na ugye!*)

Az *ugye* partikula státusa a szakirodalomban

Kérdőszó (= ami a kérdő mondatot kérdővé teszi) 2.

Keszler 2000: 384

”A kérdő mondatfajta

- eldöntendő kérdés (-*e/ugye* partikulával; vagy partikula nélkül kötelező kérdő intonációval) . . . : a felelet igenlés vagy tagadás. . . . A kérdő mondatoknak külön csoportja az utókérdés vagy simuló kérdés. Az utókérdés mindig egy kijelentő tagmondatot követ, és azt mintegy utólag alakítja kérdéssé. Ez állhat egy interakciós mondatszóból, tagadószóból vagy partikulából (*Ez izgalmas, ugye/mi/nem?*). . . , amely önálló kérdő intonációval rendelkezik.”

(Azonban: Az alárendelő kérdő tagmondatok típusait csak példákkal illusztrálja, közöttük már csak olyanokat szerepeltet, amelyek az -*e* partikulát tartalmazzák, *ugyé*-t tartalmazóakat nem, nem indokolja, miért.)

Az *ugye* partikula státusa a szakirodalomban

Nem kérdőszó (modális partikula?)

Károly 1957–62

”Az egyes kérdő mondatfajtákat külön-külön is jellemzi a kérdő névmás, az -e kérdőszócska, illetőleg a kérdő intonáció.” (42.l.)

”Olykor a beszélő álláspontja a teljes bizonytalanságtól valamilyen irányban eltér, mintegy szuggerálja az igenlő vagy tagadó feleletet. Néha álláspontjának megerősítését várja inkább a kérdező, s ilyenkor a kérdő mondat, amelyben többnyire *ugye*, *igaz* szócska van, reményt is kifejez: *Pedig, ugy-e, nem történt nagy baj?*” (38.l.)

Vö. **Kiefer 1988:107** jellemzésével a modális partikulák szerepéről:

”By using a modal particle the speaker may wish to indicate that he has some evidence to believe that one of the alternatives is more likely to occur than the other one(s).”

Az *ugye* partikula státusa a szakirodalomban

Nem modális partikula, utókérdés

Kiefer 1988:121–2 (*Modal particles as discourse markers in questions*):

”(32) a. *Elment a vonat, ugye?*

... It is not at all clear to what extent the analysis of these tags would fall under the scope of the present paper.”

(A mondat belsejében előforduló *ugye* partikulára nincsen példa.)

- **MÉSZ:**

”főlöszlegesen használ, henyé töltelészóként”: *Ezt ugye nem azért mondom, hogy ...*

- **MÉKSZ:**

”töltelészóként”: *Hát ugye megteszem, de ...*

De a következő jó példának tartja:

Eddig ilyen rablást nem engedtek a tisztek, minap is úgye az a grófi tisztt karddal verte az embereket, hogy főlöszlegesen ne csináljanak kárt, de most az a Tormási maga parancsolta, hogy minden házat fel kell törni. <Elbeszélésben, a szereplő v. a szereplők töprengésének, gondolatmenetének festésében, feleletet nem váró kérdésszerű m.-ban.>

Péteri 2002:

- nem fölösleges elem
- bár nem vár el explicit egyetértést a beszélő, arra számít, hogy a hallgató egyező véleményen van vele
- jelentése ezért hasonlít a német *ja*-éra, csak annál erősebb (a *ja* a közös tudásbázisra utal, az *ugye* azt az elvárást is kifejezi, hogy a hallgató véleménye is hasonló ezzel kapcsolatban).

- Azon *ügyé*-t tartalmazó mondatok száma, amelyek ”.”-ra végződnek: **9683**
- Azon *ügyé*-t tartalmazó mondatok száma, amelyek ”?”-re végződnek: **5885**

TESZ:

”mondattani tapadással forrt össze a helyeslést, bizonygatást jelölő, ’igen, valóban’ jelentésű *úgy* módosítószóból és az -e kérdőszóból. Az állítás helyességének, az abba való beleegyezésnek megerősítését sürgető kérdő mondatokban keletkezhetett. Eredetileg kérdő mondatszó. A kérdő hangsúly tompulásával, a kérdő hanglejtés fokozatos csökkenésével vált a nyomatékosító módosítószóvá, majd jelentés nélküli töltelékszóvá.”

Ugye $\approx$ német *ja* a kijelentő mondatokban?

M. Zimmermann (megj. előtt)

(Doherty 1985, König & Requardt 1991, Jacobs 1991, Lindner 1991, és Kratzer 1999 alapján; ld. még Karagjosova 2004)

- A *ja* jelenléte egy mondatban azt jelzi, hogy a mondat propozicionális tartalmának igazsága nem kétséges.
- Egy p propozíció igazsága akkor nem kétséges, ha része a CG-nak, vagy ha a beszélő szerint a hallgatónak elegendő bizonyíték áll rendelkezésére ahhoz, hogy p igazságát belássa.
- CG: azon állítások halmaza, amelyeket a beszélgetés résztvevői mind elfogadnak, és ők egymásról is tudják, hogy elfogadják ezeket. (Stalnaker 1978 nyomán)

Egyik testvér mondja a másiknak:

(1) *Morgen wird mama ja siebzig.*

'Mama holnap hetven éves lesz.' (M. Zimmermann, megj. előtt)

(2) *Anyu holnap ugye hetven éves lesz.*

A: *Mari is jön?*

B:

(1) *Sie ist #ja verreist.*

'Ő elutazott.' (Karagjosova 2004)

(2) *(Hát) ő ugye elutazott.*

- (2) csak akkor elfogadható válasz, ha a beszélő szerint a kérdezőnek tudnia kellett volna, hogy Mari elutazott,
- az *ugye* engedélyezéséhez nem kell, hogy a hallgatónak legyenek bizonyítékai a propozíció igazságára vonatkozóan.

NB: (3) *Sie ist doch verreist.*

A: *De hol a sör?*

(1) B: *Ich bringe es ja schon!*

'Hozom már!' (Dahl 1985)

(2) B: *Már hozom (#ugye)/(is).*

- olyan bizonyíték, amely csak a mondat kiejtésével egyidőben áll rendelkezésre, nem elegendő az *ugye* engedélyezéséhez.

(1) S megy W előtt felfelé a lépcsőn.

W: *Du hast ja'n Loch im Ärmel.*

'Van egy lyuk az inged ujján.'

S: *Hol?* (megnézi az inget)

W: *Itt.* (rámutat)

S: *Na, hát akkor majd feltűröm.* (Lindner 1991)

(2) W: *Van #ugye egy lyuk az inged ujján.*

- Az *ugye* engedélyezéséhez láthatóan nem elegendő, hogy létezzon a bizonyíték, arról a hallgatónak korábban tudomást is kellett vennie.

- (1) *Das íst ja interessant!*
'Ez érdekes!' (Lindner 1991)
- (2) *Ez #ugye érdekes.*

A fenti eredmény azért is kívánatos, mert a *ja* nem fordulhat elő kérdő mondatokban. Ha ugyanaz lenne a két partikula interpretációja, nem lenne esélyünk az arra, hogy megmagyarázzuk, az *ugye* jelentése miért lehet kompatibilis a kérdésekkel.

Zimmermann megj. előtt a (hangsúlytalan) *doch* használatáról
(Lindner 1991 nyomán):

A *doch* egy olyan mondatban, amelynek propozicionális tartalma p , tipikus esetben a beszélő azon feltételezésére utal, hogy a hallgató nem veszi figyelembe p -t, azért mert (átmenetileg) elfeledkezett róla, vagy mert hamisnak tartja.

- (1) A: *Du gehst? Es gibt doch Erdbeeren.*
'Elmész? Van eper.'
- B: *Ó, ezt teljesen elfelejtettem. Kár...* (Lindner 1991)
- (2) A: *Már elmész? Van (még) ugye az eper....*

- (1) A: *Maria elment a klubba.*
B: *Nein, Maria ist doch zu Hause.*
'Nem, Maria otthon van.'
- (2) B: *Nem, Maria #ugye otthon van.*

(1) Dolgozó a telefontól: *Ki menjen holnap dolgozni?*

(2) Dolgozó a telefontól: *Menjek holnap dolgozni?*

(3) Főnök: *Te ugye súlyos beteg vagy, tehát Annának kell jönnie.*

- (1)–(3): magyarul jólformált kérdés-válasz pár, németül (*Du bist doch ernsthaft krank!*) furcsa.
- (2)–(3): magyarul a Főnök kifejezheti, hogy nem hiszi a betegség-sztorit, németül nincs ilyen hatása.

Az *ugye* megjelenése a kijelentő mondatokban – informális jellemzés

- Az *ugye* partikula akkor jelenhet meg egy kijelentő mondatban, amelynek propozicionális tartalma p , ha a hallgató úgy gondolja, hogy p a *CG* része, vagy abból default következtetési sémák alapján következnek.
- Ez különbözik a *ja* megjelenésének feltételeitől: *ja* megjelenhet akkor is, ha a p nem a *CG* része, vagy abból nem következik (mert a beszélők nem feltétlenül kell, hogy tudják egymásról, hogy mindketten igaznak tartják p -t).
- Ez különbözik a *doch* megjelenésének feltételeitől: a *doch* használata megköveteli, hogy a beszélő szerint a hallgató ne vegye pillanatnyilag p -t figyelembe.

A formális leírás felé – Zeevat 2003 elmélete a kontextus-jelölőkről dióhéjban 1

- A német *ja*, az angol *indeed*, a holland *immers* partikulák, és még sok más partikula ún. *kontextusjelölő* funkciót tölt be.
- *Kontextusjelölők*: az aktuális mondatnak a kontextushoz való viszonyát jelzik, jelenlétük funkcionális szükségszerűség (ha nincsenek jelen, nem megfelelő interpretációhoz jutunk).
- a *ja*, *indeed*, és az *immers* a propozicionális tartalom *ismertségét* jelzik (*old markers*)
- $old(CG, \varphi)$ akkor és csak akkor teljesül, ha $CG \models suggested(\varphi)$

A formális leírás felé – Zeevat 2003 elmélete a kontextus-jelölőkről dióhéjban 2

- $suggested(\varphi) \leftrightarrow$
 $may\varphi \wedge (\varphi \vee O_1\varphi \vee \dots \vee O_n\varphi \vee suggested(\varphi))$,
ahol a $\{O_1, \dots, O_n\}$ halmaz olyan operátorokat tartalmaz, mint *x azt álmodja*, *x azt javasolja*, *x azt hiszi*, *hogy*.
- Az egyes kontextusjelölőknek még további funkcióik lehetnek (pl. az *indeed* szerinte még azt is jelöli, hogy jobb bizonyítékunk is van arra, hogy a kérdéses propozíció igaz).

- Zeevat 2003 definiálja a *normally*(p) kifejezést: egy információs állapotban a *normally*(p) akkor és csak akkor igaz, ha $CG \models \psi_1, \dots, \psi_n$, és $\psi_1, \dots, \psi_n$ együtt elegendő okot szolgáltatnak ahhoz, hogy p igaz legyen, és ugyanez a feltétel nem teljesül $\neg p$ -re.
- **Javaslat:** mondjuk azt, hogy egy olyan kijelentő mondatban, amelynek propozicionális tartalma φ , *ugye* a következőt jelöli: $CG \models \text{normally}(\varphi)$ (a CG-ből normál körülmények között következik φ).

- **Hátrány** (elméleten belüli): a diskurzusjelölők Zeevat által elkülönített osztályai közül egyik sem olyan, amely csak a $CG \models \textit{normally}(\varphi)$ tulajdonsággal lenne definiálva.
- **Előny**: a javaslatból nem következik, hogy az *ugye* inkompatibilis lenne a kérdésekkel.

Az *ugye*-s kérdések és az eldöntendő kérdő mondatok: összevetés szintaktikai alapon

- **főmondatban az -e beilleszthetősége:**

(1) *(*Ugye) Mari (*ugye) volt-e (*ugye) Koreában (*ugye)?*

Magyarázat (bizonyos elméletekben): ugyanaz a funkciójuk.

- **alárendelt kérdő tagmondatokban való előfordulás:**

(2) *Józsi kíváncsi, hogy Mari volt-e Koreában.*

(3) *Józsi kíváncsi, hogy ki volt Koreában.*

(4) *Józsi kíváncsi, hogy (*ugye) Mari (*ugye) volt (*ugye) Koreában (*ugye).*

- **negatív polaritású elemek előfordulása**

(5) *Ki volt valaha is Koreában?*

(6) *Mari volt valaha is Koreában?*

(7) *(*Ugye) Mari (*ugye) volt (*ugye) valaha is Koreában (*ugye)?*

- **Fontos megkülönböztetés:**

Megkülönböztetést kell tennünk a *kérdő mondatfajta* (szintaktikai kategória, *interrogative sentence*), a *kérdés* (szemantikai kategória, *question*) és *kérdő beszédaktusok* (pragmatikai kategória, *questioning act*) között.

- **Megállapítás:**

A fentiekben megállapítottuk, hogy az *ugye* partikulát tartalmazó mondatok nem teljesítik a kérdő mondatfajtajával szemben támasztott formai követelményeket.

- **Kérdés:**

Hogyan lehetséges az, hogy a fenti típusú mondatok mégis szisztematikus módon használhatók kérdő beszédaktusok kifejezésére?

- **Válasz iránya:**

A fentiekben láttuk, hogy bizonyos szerzők (Kiefer 1988) az *ugye* partikulát utókérdésnek tekintik. Nézzük meg ezek tulajdonságait!

Utókérdések (*tag questions*) az angolban – elméleti megközelítések

- **Utókérdést tartalmazó mondatok denotációja:** részrehajló kérdések (*biased questions*) – ez egybevág a magyar szerzőknek az *ugye*-s kérdésekről tett megállapításaival (pl. Károly S., Fónagy-Magdics 1967, Varga 2002).
Részrehajló kérdés: a beszélő jobban hajlik arra, hogy a válaszok közül egy bizonyosat elfogadjon, mint a többit.
- **Két irányzat az utókérdések szemantikájáról/pragmatikájáról:**
  1. Oehrle 1987, Culicover 1992: az utókérdést tartalmazó mondatok kérdéseket denotálnak; az utókérdések illokúciós erőt módosító eszközök
  2. Sadock 1974, Ladd 1981, Quirk et al. 1985, Reese 2007: az utókérdést tartalmazó mondatok egyszerre denotálnak egy állítást és egy kérdést; egyszerre fejeznek ki egy állító és kérdő aktust. Tekintettel az *ugye* etimológiájára, a második megoldás alkalmazhatósága valószínűbbnek tűnik.

- **A kérdő aktusok tesztje: a *mondd csak* (tell me) beilleszthetősége:**

(1) *Mondd csak, (ugye) Mari (ugye) Jánost léptette (ugye) elő (ugye)?*

Megállapítás: mindegyik mondat kérdő aktust fejez ki.

- **Az állító aktusok tesztje: a *végül is* (after all) beilleszthetősége:**

(2) *Ugye Mari Jánost léptette elő végül is?*

(3) *(# Végül is) Mari ugye Jánost léptette elő (#végül is)?*

(4) *(#Végül is) Mari Jánost léptette ugye elő (#végül is)?*

(5) *Végül is Mari Jánost léptette elő, ugye?*

- **Megállapítás:** az *ugye*-t tartalmazó "kérdő" mondatok két beszédaktust fejeznek ki egyszerre, ebből adódik a részrehajló kérdés interpretáció (a részletekért ld. Reese 2007-t)

- **Vizsgakérdés:**

(1) (#Ugye) van legnagyobb prímszám?

- **Retorikai kérdés 1:**

(2) Van (egyáltalán) valaki, aki ennyit meg tud enni, (#ugye)?

- **Retorikai kérdés 2:**

(3) Van élet a földön kívül, (#ugye)?

- **Monológ-kérdés:**

(4) Címben: (#Ugye) Bach írta a d-moll toccata és fúgát?

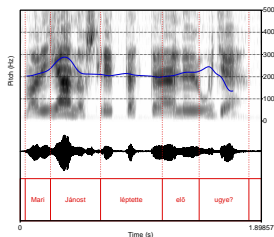
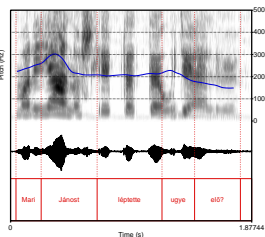
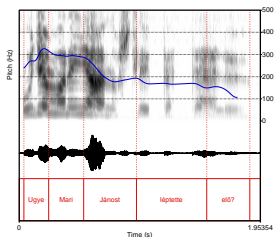
- **Ellenőrző kérdés:**

(5) A: Beteg vagyok. B: Beteg vagy, (#ugye)?

- **Udvarias kérés:**

(6) Ide tudnád adni a sót, (#ugye)?

Az *ügyé*-t tartalmazó kérdések intonációja

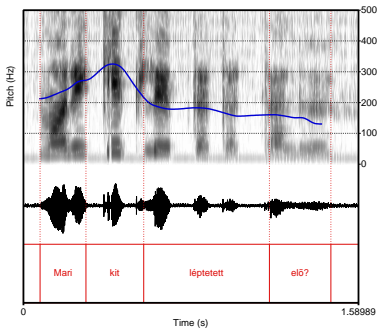
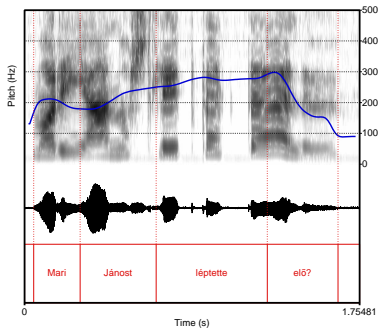

Megfigyelés: a partikulára minden esetben egy külön emelkedő-eső dallam esik, amely az eldöntendő kérdésre jellemző.

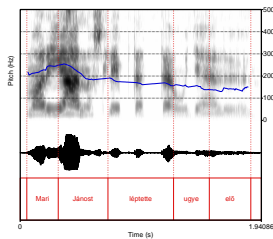
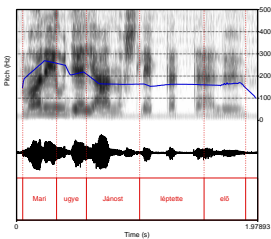
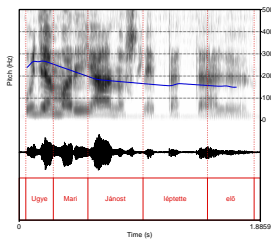
Hiányzik az eldöntendő kérdésekre jellemző emelkedő-eső dallam az utolsó előtti szótagon.

(Olaszy 2002 mondateleji és mondatvégi *ügyé*-t tartalmazó mondatokat vizsgált, hasonló eredmények.)

A "normál" kérdések intonációja

Az *ugyé*-t tartalmazó kijelentő mondatok intonációja

Megfigyelés: nincs emelkedő-eső dallam a partikulán.

- 1 Az *ugye* partikula kijelentő mondatokban contextusjelölő szereppel rendelkezik, azt jelzi, hogy a beszélő szerint a mondat propozicionális tartalma a CG-ből default módon következik.
- 2 Azok a hagyományosan kérdő fajtájúnak tekintett mondatok, amelyekben az *ugye* partikula előfordul, nem tekinthetők kérdő tagmondatnak formai szempontból (intonációs szempontból sem), hanem egy olyan, sajátos típusnak, amelyben egy "internalizált utókérdés" van.

De hogyan lesz azonos az *ugye* jelentése a kétféle mondatban?

Az *ugye* interpretációja a kijelentő mondatokban:

	<i>Kijelentő mondat ugye nélkül</i>	<i>Ugye</i>
<i>Interpretáció</i>	p	$CG \models \text{normally}(p)$

Az *ugye* újraelemzése a kérdésekben 1

	<i>Kijelentő mondati rész</i>	<i>Ugye (utókérdés)</i>	<i>Kérdő intonáció (az ugyé-n)</i>
<i>Reese-féle interpretáció</i>	p	$p?$	
<i>Javasolt interpretáció</i>	p	$CG \models \textit{normally}(p)$	$CG \models \textit{normally}(p)?$

Az *ugye* újraelemzése a kérdésekben 2

Javaslat: amikor a kijelentő mondatokban megjelenik az *ugye*, a kérdő mondati jelentése is újraelemződik (semantic reanalysis, Eckardt 2006).

$p + p? + X \stackrel{?}{=} p + CG \models \text{normally}(p) + CG \models \text{normally}(p)?$

$X = ?$

Ahhoz, hogy B egy p proposíció igazságát egyidejűleg sikeresen állítsa, illetve H véleményét p igazságáról is sikeresen megkérdezze, feltétele, hogy

- B szerint H-nak van információja p igazságáról
- B véleménye alapján H szerint p nem feltétlenül hamis

Mindezek az információk a CG elemei!

- Gyarmathy Zsófiának
- Oravecz Csabának és
- Hans-Martin Gärtnernek

a segítségükért.